

УДК 371.124 – 0552:364.122.8

DOI: https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-101-2_2-14-23

ВЧИТЕЛЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ

М. М. Букач

ORCID 0000-0001-9778-2894

Стаття присвячена проблемі соціальної цінності професії вчителя та залежності цієї категорії від дотримання духовно-моральних принципів у роботі. Вчитель – основний носій і провідник духовно-моральних цінностей суспільства, а отже, його призначення – творення і зміцнення ціннісних основ держави. Проте економічні проблеми в освітянській сфері ставлять вчителя перед тим, що обирати – духовно-моральну чи зручну позицію. Простежується невідповідність суспільного призначення професії вчителя і тих соціальних умов сьогодення, в яких відбувається втілення ціннісної функції.

Важливим є те, що ці процеси відбуваються на тлі активних соціальних змін, які вимагають більш чітких і цілеспрямованих аксіологічних наголосів у державній освітній політиці та акцентуванні уваги на духовно-моральних питаннях на рівні практики роботи освітніх закладів. Послаблення з боку держави уваги до духовно-моральної складової в освіті призвело до активізації неформальної складової в морально-етичній сфері. Склалася ситуація, в якій формальне законодавство вказує на необхідність і обов'язковість дотримання вчителями у роботі етичних принципів, але на практиці, мають вплив неформальні закони, які виявляються в певних ситуаціях більш дієвими, ніж формальні, що послаблює ефективність роботи вчителя.

Проведена робота дає підстави стверджувати про доцільність вивчення причин залежності демократичного розвитку, перебудови суспільних відносин і ставлення в суспільстві до вчителя як соціальної цінності.

Акцентовано увагу на взаємозалежності таких якісних показників, як міцність держави, якість освіти та рівень соціальної цінності професії вчителя. Зокрема показано, що престижність педагогічної діяльності, а отже, і її соціальна цінність серед українського суспільства, на сучасному етапі розвитку має тенденцію до погіршення.

Звертається увага на необхідності активізації державної підтримки духовно-морального аспекту в освітній сфері через створення таких умов, за яких головним показником якості роботи

вчителя має стати духовно-моральна складова його діяльності, а економічна складова має носити допоміжний характер.

Ключові слова: *вчитель, соціальна цінність, освітня політика держави, моральні та економічні чинники в освіті, статус освітянина в суспільстві.*

Постановка проблеми. Соціальні цінності, це «...фундаментальні соціальні блага, які забезпечують функціонування і розвиток суспільства (мир, соціальна справедливість, життя людини, її гідність, розвиток особистості, належні умови життя і духовного розвитку)» (Все про соціальну роботу. Навчальний енциклопедичний словник-довідник, 2013, с. 550). Під поняттям «соціальні цінності» ми розуміємо такі цінності, які здатні виходити за межі індивідуальної ціннісної свідомості індивіда, впливаючи на його соціальну поведінку. Цінності можливо вважати соціальними лише тоді, коли вони спрямовані на позитивні зміни у соціальному середовищі, коли в них акумульована турбота про суспільні, а не виключно про власні інтереси. Коли ми стаємо більш морально і духовно розвиненими, коли відчуваємо потребу не тільки брати, але й давати. Без цього ціннісні орієнтації людини не можуть вважатися соціально цінними. «Соціальна цінність» – це поняття, яке межує на соціальному і особистісному рівнях, а отже, є актуальним з точки зору взаємодії особистості і суспільства. У нас є достатньо прикладів у роботі науковців, педагогів, лікарів, звичайних громадян, які присвятили свою волонтерську діяльність на благо суспільства, але попри все це, ми маємо говорити, що соціально значущі цінності в сучасному українському суспільстві не набули тієї ваги, якої мають набути, тому вважаємо, що це актуальна тема для педагогічної науки і практики.

Аналіз досліджень та публікацій. Якщо такі категорії, як «цінність» і «ціннісна орієнтація» мають достатньо глибоке теоретичне обґрунтування, то поняття «соціальна цінність» ще потребує вивчення та узагальнення. Це зумовлено насамперед тим, що такі напрямки дослідження, як соціальна робота, соціальна психологія, педагогічна соціологія як науки, ще проходять етап свого становлення, а отже, ще недостатньо уваги приділили розробці сутності поняття «соціальні цінності».

Аналізуючи дослідження пов'язані із соціальними цінностями, ми виявили, що такі дослідники, як Н. І. Ашиток (2010) та В. М. Копа (2006) пов'язують це поняття із фізичним здоров'ям людини. З такою точкою зору важко не погодитися, але ми вважаємо, що разом із фізичним здоров'ям людини, не менш важливим є і її духовно-моральне здоров'я та активна соціальна позиція.

І. М. Мельничук, Н. Калинюк, Л. Є. Сігаєва, Т. Д. Федірчик, О. С. Якушина у своїх працях розглядають освіту як соціальну цінність, але слід зазначити, що наведені автори акцентують свою увагу на правовому аспекті, тобто в їх роботах право особистості на освіту розглядається як соціальна цінність.

М. І. Михальченко (2007) розкриває освіту як соціальну цінність через модернізацію системи вищої освіти та значення цього процесу для становлення країни.

Виклад основного матеріалу. Ми маємо наголосити, що педагогічна діяльність, і зокрема праця вчителя, носять яскраво виражений соціальний характер. Виходячи з цього, маємо говорити про *ціннісні орієнтації особистості вчителя* як стратегічні якості, адже через власну діяльність він покликаний формувати такі ж соціальні ціннісні орієнтації в учнів. І тут слід наголосити, що досягти позитивних результатів у реформуванні освітньої системи ми зможемо, лише мотивуючи вчителя, через професійну діяльність, активніше впроваджувати в оточуюче середовище соціальні цінності.

При вході в Стелленбошський університет (Південноафриканська республіка) висить таке повідомлення: «Знищення будь-якої нації не вимагає атомних бомб, або використання ракет дальнього радіусу дії, потрібне лише зниження якості освіти і дозвіл шахрайства на іспитах учнями. Пацієнти вмирають від рук таких лікарів, будинки руйнуються від рук таких інженерів, гроші губляться від рук таких економістів і бухгалтерів, справедливість втрачається в руках таких юристів і суддів. Крах освіти – це крах нації».

У наведеному висловлюванні, на нашу думку, достатньо чітко показана соціальна цінність педагогічної праці та окреслені ті ціннісні орієнтації, яких вчитель має дотримуватися у своїй роботі, щоб запобігти руйнуванню морально-духовних основ держави та краху нації.

Давайте з цієї точки зору подивимося, наскільки виконують освітяни ті соціальні функції, які покладені на них суспільством, чи відповідають вони вимогам суспільства, як носіїв тих цінностей, яких потребують українці. Для наочності наведемо два приклади, які взяті з життя практичної роботи наших колег, що працювали в закладах середньої та вищої освіти.

1. Один викладач кафедри педагогіки питає у іншого:

– Колего, навіщо Ви ставите студентам на іспитах негативні оцінки і примушуєте їх по декілька разів перескладати іспит? Це ж не раціонально. І, крім того, викликає незадоволення адміністрації. От у мене, припустимо, не ходить студент на заняття, а коли приходить на іспит, то я йому ставлю «задовільно». Студент задоволений, адміністрація не має до мене претензій

і, крім того, зайвий раз не потрібно мені приходити на роботу, щоб приймати перескладання.

2. У приватній школі учень шостого класу постійно не вчив навчальний матеріал. На одному із занять, до якого він в котре не підготувався, вчитель поставив йому оцінку «незадовільно». Це учня дуже обурило і він сказав вчителю: «Ви що, не бажаєте тут працювати?». На перерві викладача викликав до кабінету директор школи і каже: «Володимире Григоровичу, навіщо Вам ота «незадовільна» оцінка? Поставте хлопцю десятку: дитина буде задоволена, батько буде задоволений, батько нам заплатить гроші, отже я буду задоволений, я виплачу Вам заробітну платню – Ви будете задоволені. Всі будуть задоволені». Після цієї розмови викладач подав заяву і пішов з цієї школи.

Ми навели два приклади, в яких простежуються ціннісні орієнтації чотирьох працівників освітньої сфери, тобто тих людей, які мають бути провідниками і носіями цінностей, формувати і спрямовувати цінності суспільства. Нажаль, ми маємо констатувати, що практика роботи освітніх закладів свідчить, що часто перемагає зручна позиція, а не чесна позиція по відношенню до учня, до самого себе, до суспільства.

Суто теоретично, з точки зору соціальної адаптації, таку поведінку вчителя можна зрозуміти, і доцільність вибору економічної складової, як пріоритетної, здається закономірною. Але вона не вписується в місію, яку покладено суспільством на цю професію, а саме, вчитель – основний носій і провідник духовно-моральних цінностей суспільства. А це означає, що професійне, духовно-моральне, суспільне призначення вчителя – це творення і зміцнення фундаменту ціннісних основ держави. Разом з тим, ми маємо констатувати, що простежується невідповідність суспільного призначення професії вчителя і тих соціальних умов сьогодення, які створені для підтримки ціннісної функції вчителя. Часто вчитель буває поставлений перед вибором – або дотримуватися духовно-моральних принципів, і при цьому наражатися на невдоволення адміністрації навчального закладу (адже саме адміністрація несе відповідальність за економічний стан закладу), або знехтувати духовно-моральною складовою, але при цьому отримати підтримку, відчуття комфорту та ін.

Чому так відбувається? Якщо ми будемо наголошувати на тому, що на сучасному етапі суспільного розвитку відбувається переоцінка багатьох цінностей та пошук і розбудова такої системи духовно-моральних цінностей, яку сприйматиме більшість суспільства, то це буде відповідати дійсності. Але, крім суспільних процесів, на дане явище суттєво впливає і такий фактор, як недостатня підтримка державою пріоритетних цінностей в освітянській сфері. Так, на словах у нас підтримуються всі загальнолюдські

цінності, але на практиці ми бачимо іншу картину. Наші вчителі добре знають, які цінності слід впроваджувати в життя, як слід себе поводити на людях, перед камерами журналістів, але в буденному житті поведуться часто по-іншому, тому ми можемо говорити, що у нас в освітянській сфері існують подвійні стандарти, подвійна мораль, які не можуть не впливати на молодь. До чого призводить така позиція ми бачимо з результатів дослідження, проведених вітчизняними науковцями, які показують, що у «...переважної більшості досліджуваних нами студентів співіснує по суті дві системи цінностей: декларована, де переважають професійні цінності, цінності самовідданої праці, служіння людям, любові до дітей та система приватних цінностей: матеріальна забезпеченість, сім'я, діти, спілкування, дозволя» (Долинська та Максимчук, 2008, с. 16). Тобто недоопрацювання й прорахунки духовно-морального стану певної частини педагогічних кадрів веде до «подвійної системи цінностей» у вихованців, що призводить до суттєвих соціальних та особистісних втрат (корупція замість добродійності і благодійності; жорстокість і агресивність замість доброти і любові та ін.).

Таку точку зору можна заперечити, адже у скрутні часи наші вихованці йшли захищати державу від ворога, шили одяг для війська, підвозили продукти, купували бронезилети, медичні маски, апарати штучного дихання та ін. Але з іншого боку – не інопланетяни, а також вихованці наших навчальних закладів наживалися на бідах людей під час війни і пандемії, коли виготовляли для війська браковану техніку, продавали в інші країни медичні маски під час пандемії, піднімали ціни на продукти першої необхідності, допомагали уникнути відповідальності корупціонерам і злочинцям та ін.

Послаблення уваги до духовно-моральної складової в освітянській сфері з боку держави і суспільства призвело до активізації неформальної складової у морально-етичній сфері. Що мається на увазі? Формальне законодавство вказує на необхідність і обов'язковість дотримання вчителями у роботі етичних принципів, тобто духовності й моральності. Причини порушень вчителями духовно-моральних принципів у практичній діяльності, на нашу думку, пов'язані з тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства неформальні закони є більш дієвими ніж формальні. Про що це каже? Що є певна соціальна група, яка підтримує такий світогляд, і ця група володіє значною неформальною владою, що дозволяє їй, певним чином, ігнорувати дотримання формальних законів. Такий стан речей може свідчити про два можливих сценарії подальшого розвитку ситуації:

– Перший – ми визнаємо, що наше суспільство знаходиться у хворобливому стані, і це спричиняє ускладнення соціальної адаптації

вчителя з високим рівнем духовно-моральних принципів. Якщо це так, то нам слід шукати «вакцину» від цієї суспільної хвороби.

– Другий – ми не вірно розуміємо суспільний розвиток, ідеалізуючи систему людських цінностей, яка не є життєздатною на даному етапі суспільного розвитку. Якщо вірна така гіпотеза, то слід бути готовими до того, що нормальними стануть подвійні стандарти світогляду і поведінки, коли ми вимушені будемо шукати форми взаємодії, як з формальними (публічними), так і з неформальними (тіньовими) але ефективними формами світогляду і поведінки.

Однак, світові тенденції щодо демократичних процесів та пріоритетності загальнолюдських цінностей дають надію більшій вірогідності першої гіпотези над другою. Адже слід зазначити, що на протязі століть людська спільнота відбирала ті, як сьогодні їх називають, загальнолюдські цінності, в яких наші пращури вбачали користь для суспільства і нащадків. Тому не дивно, що у більшості провідних країн світу доброта, толерантність, гуманність – поступово стають провідними чеснотами у розбудові суспільних відносин, і відповідно освітньої галузі, а чесність, передбачуваність, надійність – вважаються основою партнерства і бізнесу.

Які риси є цінними для суспільства: брехня, шахрайство, рекет, що мови різних народів характеризують, як негатив, вада, бруд чи толерантність, чесність, порядність, які називають чеснотами, цінностями? З негативними явищами людство постійно вело боротьбу, і очолювали її мудрі, з високими духовно-моральними принципами педагога, які були провідниками духовності. З цього приводу красномовною є притча про те, як колись старий дід відкрив своєму онуку життєву істину, за якою у кожній людині йде боротьба, схожа на боротьбу двох вовків. Один вовк представляє зло: егоїзм, брехню, заздрість, жадібність, а інший вовк представляє добро: вірність, надію, любов, мир, істину. Маленький хлопчик зворушений цією історією, на кілька миттєвостей задумався, а потім запитав у діда:

– А який вовк у кінці перемагає?

Старий ледь помітно посміхнувся, і відповів:

– Завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш (Кращі українські притчі).

В освітній сфері, як і в будь-якій, відбувається боротьба між світлом і темрявою. У контексті нашої розмови наведена притча наводить на низку запитань:

– Якого вчителя суспільство має підтримувати?

– Яку дитину ми хочемо виховати?

– І врешті-решт – яку країну ми збираємося збудувати?

Ці питання взаємопов'язані, взаємозалежні, і вирішення їх багато у чому залежить від сфери освіти і безпосередньо від вчителя.

Ще одним із показників недостатньої підтримки державою освітньої сфери є статус освітянина, тобто престижності цієї професії серед населення країни. Порівнюючи ставлення до фахівців освітньої галузі в Україні з іншими розвиненими країнами, ми бачимо, що у нас відбувається стрімке падіння престижності педагогічної професії. Якщо у провідних країнах світу до професії вчителя ставляться з повагою і вона в рейтингу професій знаходиться у першій трійці, то, за даними міжнародного кадрового порталу HeadHunter, в Україні професія вчителя посідає четверту сходинку в ТОП найбільш непрестижних професій (Топ-10 найпрестижніших професій в Україні. Інфографіка). Наведені результати підтверджуються й тим, що у вітчизняних університетах на педагогічні спеціальності відсутні конкурси. Найкращі випускники загальноосвітніх шкіл йдуть на більш престижні напрямки навчання, а, отже, у подальшому ми отримаємо менш творчо розвинений рівень педагогічного працівника. Наведене вказує, що престижність педагогічної діяльності, а отже, і її соціальна цінність серед українського суспільства має тенденцію до погіршення. І цей факт нас непокоїть й вимагає активізації зусиль щодо стабілізації ситуації.

Висновок. Наведене вказує, що в освітній сфері потрібно створити такі умови, за яких головним показником якості роботи вчителя має бути його духовно-моральні основи. У нині діючій системі освіти ключовими складовими є економічні показники, а духовно-моральні основи виступають як необхідні, бажані, але не провідні. Логіка педагогічної праці вимагає змінити пріоритетність. В освітньому середовищі конче необхідно вибудувати таку систему взаємодії, при якій економічні механізми підтримували б духовно-моральні принципи, а не ставили вчителя перед вибором – духовність чи вигода.

Вчитель є соціальною цінністю лише у тому випадку, коли він формує у майбутнього покоління ті цінності, які сприйняті і функціонують в даному суспільстві. А отже, його місія – осяювати і нести правдиві, діючі в суспільстві духовно-моральні цінності, водночас формуючи негативне ставлення до усього антисоціального.

Література

1. Ашиток Н. І. Здоров'я людини як соціальна цінність в освітньо-мовному контексті. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2010. № 1. С. 3-7.
2. Все про соціальну роботу. Навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. д.е.н. проф. В. М. Пічі. Вид. 2-ге. Львів : Новий світ-2000, 2013. 616 с.

3. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. НПУ ім. М. Драгоманова, Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. 123 с.
4. Копа В. М. Соціальна цінність модусу здоров'я: автореф. дис. ... канд. філос. наук; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2006. 18 с.
5. Михальченко М. І. Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України АПН України, Ін-т вищої освіти. Київ : Педагогічна думка, 2007. 224 с.
6. Топ-10 найпрестижніших професій в Україні. Інфографіка. URL: http://tvoemisto.tv/news/yaki_profesii_uviyshly_do_top10_nayprestyzhnishyh_v_ukraini_infografika_74461.html (дата звернення: 02.06.2021).
7. Кращі українські притчі. URL: <https://pritcha.com.ua/dva-vovki/> (дата звернення: 25.05.2021).

References

1. Ashytok, N. I. (2010). Zdorovya lyudyny yak sotsialna tsinnist v osvithno-movnomu konteksti [Human health as a social value in the educational and linguistic context]. *Fizyczne vykhovannia, sport i kultura zdorovya u suchasnomu suspilstvi*, 1, 3-7 (ukr).
2. Pich, V. M. (Ed.). (2013). *Vse pro sotsialnu robotu Navchalnyo entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk [All about social work. Educational encyclopedic dictionary-reference book]*. (2-d ed., 616). Lviv: Novyi svit-2000 (ukr).
3. Dolynska, L. V., & Maksymchuk, N. P. (2008). *Psykhohohiya tsinnisnykh oriyentatsiy maybutnoho vchytelia [Psychology of value orientations of the future teacher]*, 123. M. Dragomanov National Pedagogical University, Kamyanets-Podilsky State University (ukr).
4. Kopa, V. M. (2006). *Sotsialna tsinnist modusu zdorovya [The social value of health mode]*. (Candidate of Philosophical Sciences Thesis), 18. Odessa I. I. Mechnykov National University (ukr).
5. Mykhalchenko, M. I. (2007). *Modernizatsiya systemy vyshchoi osvity sotsialna tsinnist i vartist dlia Ukrainy [Modernization of the higher education system: social value and value for Ukraine]*, 224. AES of Ukraine, Institute of Higher Education. Kyiv: Pedahohichna dumka (ukr).
6. Top-10 nayprestyzhnishykh profesiy v Ukraini. Infografika [Top 10 most prestigious professions in Ukraine. Infographics]. Retrieved from http://tvoemisto.tv/news/yaki_profesii_uviyshly_do_top10_nayprestyzhnishyh_v_ukraini_infografika_74461.html (date of appeal: 02.06.2021) (ukr).
7. Krashchi ukrainski prytchi [The best Ukrainian parables]. Retrieved from <https://pritcha.com.ua/dva-vovki/> (date of appeal: 25.05.2021) (ukr).

УЧИТЕЛЬ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ЦЕННОСТЬ

Н. Н. Букач

Статья посвящена проблеме социальной ценности профессии учителя и зависимости этой категории от соблюдения духовно-нравственных принципов в

работе. Учитель – основной носитель и проводник духовно-нравственных ценностей общества, а следовательно, его назначение – создание и укрепление ценностных основ государства. Однако экономические проблемы в сфере образования ставят учителя перед тем, что выбрать – духовно-нравственную или удобную позицию. Прослеживается несоответствие общественного назначения профессии учителя и тех социальных условий настоящего, в которых происходит воплощение ценностной функции.

Важно то, что эти процессы происходят на фоне активных социальных изменений, которые требуют более четких и целенаправленных аксиологических акцентов в государственной образовательной политике и акцентировании внимания на духовно-моральных вопросах на уровне практики работы образовательных учреждений. Ослабление со стороны государства, внимание к духовно-нравственной составляющей в образовании привело к активизации неформальной составляющей в морально-этической сфере. Сложилась ситуация, в которой формальное законодательство указывает на необходимость и обязательность соблюдения учителями в работе этических принципов, но на практике имеют влияние неформальные законы, которые в определенных ситуациях оказываются более действенными, чем формальные, что ослабляет эффективность работы учителя.

Проведенная работа дает основания утверждать о целесообразности изучения причин зависимости демократического развития, перестройки общественных отношений и отношения в обществе к учителю как социальной ценности.

Акцентировано внимание на взаимозависимости таких качественных показателей, как прочность государства, качество образования и уровень социальной ценности профессии учителя. В частности показано, что престижность педагогической деятельности, а следовательно, и ее социальная ценность в украинском обществе, на современном этапе развития имеет тенденцию к ухудшению.

Обращается внимание на необходимость активизации государственной поддержки духовно-нравственного аспекта в образовательной сфере через создание таких условий, при которых главным показателем качества работы учителя должна стать духовно-нравственная составляющая его деятельности, а экономическая составляющая должна носить вспомогательный характер.

Ключевые слова: учитель, социальная ценность, образовательная политика государства, нравственные и экономические факторы в образовании, статус педагога в обществе.

TEACHER AS A SOCIAL VALUE

M. M. Bukach

The article is devoted to the problem of social value of the teacher's profession and the dependence of this category on the observance of spiritual and moral principles in work. The teacher is the main carrier and leader of the spiritual and moral values of

society. His purpose is the creation and strengthening of the values of the state. However, economic problems in educational sphere put teachers to the situation where they should choose spiritual, moral or convenient position. There is a discrepancy between the social purpose of the teacher's profession and the social conditions of today in which the value function is embodied.

It is important that these processes take place against the background of active social change, which requires clearer and more focused axiological emphasis in public education policy and emphasis on spiritual and moral issues at the level of practice of educational institutions. Weakening by the state, respect for the spiritual and moral component in education led to the intensification of the informal component in the moral and ethical sphere. Now we have the situation in which formal legislation indicates the need and obligation of teachers to adhere to ethical principles, but in practice, informal laws have an impact, which in some situations are more effective than formal ones, which weakens the effectiveness of teachers.

Carried out work gives grounds to assert the expediency of studying the reasons for the dependence of democratic development, the restructuring of social relations and the attitude in society to the teacher as a social value.

We focused on the interdependence of such qualitative indicators as the strength of the state, the quality of education and the level of social value of the teacher's profession. In particular, the article shows that the prestige of pedagogical activity, and hence its social value among Ukrainian society, at the present stage of development, tends to deteriorate.

We draw attention to the need to intensify state support for the spiritual and moral aspect of education through the creation of conditions under which the main indicator of the quality of the teacher should be the spiritual and moral component of his activities, and the economic component should be ancillary.

Key words: *Teacher, social value, educational policy of the state, moral and economic factors in education, status of an educator in society.*

Букач Микола Миколайович – доктор педагогічних наук, професор кафедри освітньої політики КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради» (м. Одеса, Україна). E-mail: nbukach@gmail.com

Букач Николай Николаевич – доктор педагогических наук, професор кафедры образовательной политики КУВО «Одесская академия непрерывного образования Одесского областного совета» (г. Одесса, Украина). E-mail: nbukach@gmail.com

Bukach Mykola Mykolayovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Educational Policy of the Odessa Academy of Continuing Education of the Odessa Regional Council (Odessa, Ukraine). E-mail: nbukach@gmail.com